

folk/ed. Derg, 2021; 27(1):321-336
DOI: 10.22559/folklor.1216

Derleme/Compilation

“Kemançe” ve “Mû-Zik”: Nusaybinli Domlarda Kimlik*

“Kemançe” and “Mû-Zik”: Identity in Nusaybin Doms

Semra Özlem Dişli**

Öz

Bu çalışmada Mardin’in Nusaybin ilçesinde yaşayan Domların kendilerini nasıl tanımladıkları konu edilmektedir. Bu bağlamda çalışma boyunca kendisinden hareket edilen kavram kimlik kavramıdır. Kimliğin ilişkisel olduğu kabul edilerek çalışmanın merkezini Domlar ile Nusaybin ilçe nüfusunun geri kalanı arasındaki ilişkiler oluşturmaktadır. Bu ilişkilerin arakesitinde ise müzik yer alır. Nusaybinli Domlar kendilerini öncelikli olarak müzisyen diye tanımlar ve öyle de tanımlanırlar. Nusaybinli Domların ana sazları ise rebap denen enstrümandır. Yerel dilde “kemançe” olarak adlandırılan rebap Domlar ile özdeşleşmiştir. Müzisyenlik ve kemançe Dom kimliğinin oluşumundaki temel tartışma eksenini oluşturmaktadır. Çalışma boyunca kemançe bir maddi kültür ögesi olarak ele alınmakta olup Dom kimliğinin oluşumunda kemançenin nasıl bir rol oynadığı soruşturulmaktadır. Bu yolla çalışmanın açığa çıkarmayı hedeflediği temel mesele Dom kimliğinin nasıl kurulduğudur. Bu temel meseleye ek olarak maddi kültür aracılığıyla kişiler ve nesnel arasındaki ilişki üzerine düşünülmesi de amaçlanmaktadır. Çalışma, 2011 – 2015 yılları ile 2018 – 2019 yılları arasında Mardin’in Nusaybin ilçesinde yaşayan Domlar ile yürütülen alan araştırmasına dayanmaktadır. Katılımlı göz-

Geliş tarihi (Received): 08.06.2020 - Kabul tarihi (Accepted): 22.12.2020

* Bu çalışma, 19-21 Eylül 2019 tarihinde Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen IX. Ulusal Sosyoloji Kongresi’nde sunulan “Nusaybinli Domlarda Kimlik İnşası: Müzik ve Kemançe” başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir. Eski tarihli olması sebebiyle, Etik Kurul kararı bulunmamaktadır.

** Arş. Gör. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü Sosyal ve Kültürel Antropoloji Anabilim Dalı, semraozlemdisli@artuklu.edu.tr. ORCID 0000 0002 7925 3013 / CC BY

lem ve derinlemesine görüşme tekniklerinin kullanıldığı bu alan araştırmasında etnografik yöntem benimsenmiştir. Gerçekleştirilen alan araştırmasından hareketle çalışmada, kemançenin Dom kimliğinin oluşumundaki faillerden biri ve Dom kimliğinin değişen bağlam ve durumlara göre yeniden biçimlenmeye açık olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar sözcükler: *Dom, Mitrip, kimlik, kemançe, maddi kültür, müzik*

Abstract

This study focuses on how Doms of Nusaybin, Mardin identify themselves. The study is based on the notion of identity as a key word. In this context, throughout the study interactions between Doms and Kurds are taken into consideration. In the intersection of these interactions music and rebap instrument take place. Doms of Nusaybin are musicians and they identify themselves as musicians. Also Kurds identify them through music. Rebap which is called locally “kemançe” is Doms’ main instrument. Being musician and kemançe are the basic framework of Dom identification. Kemançe is examined as a material culture element and throughout the study how kemançe plays roles in Dom identification is discussed. Through this framework the major concern to be explored is Dom identification. In addition to this major concern, this study also aims at considering relationship between people and objects. This study is based on the fieldwork conducted between 2011-2015 and 2018-2019. The research data was obtained by using participant observation and in-depth interviews techniques of ethnographic method. Based on the fieldwork as a result of this study it is concluded that kemançe is an agent of Dom identity and Dom identity is open to formulation and reformulation according to situations and contexts.

Keywords: *Dom, Mitrip, identity, kemançe, material culture, music*

Extended summary

Doms are commonly known as a Gypsy group who live in the Middle East. Turkey is one of the countries that Dom people live in. Doms mostly live in the east and southeast parts of the country. Mardin, located in the southeast part of Turkey, is one of the cities where Doms live in. Kızıltepe, Midyat, Dargeçit and Nusaybin are some of the districts where Dom population is crowded. The scope of this study is Doms of Nusaybin. The subject of the study is how Doms of Nusaybin identify themselves. In this context this study is based on the notion of identity as a key word. Identification is primarily a relational process. Therefore throughout this study relationship between Doms and the rest of Nusaybin inhabitants are taken into consideration. The majority of Nusaybin population consists of Kurds. Music holds an important role in the intersection of the relationship between Doms and Kurds. Traditionally, Doms of Nusaybin pursued occupations such as ironworking, basket making, sieve making, informal dentistry, and musicianship. Although nearly all of these occupations have disappeared, Dom economy still substantially depends on musicianship. Rather than an

occupation being musician is seen as an identity. Doms of Nusaybin identify themselves first and foremost as musicians. Being musician is directly related to rebap instrument. Rebap is a string instrument which known as a Middle Eastern instrument. It is locally called as “kemançe”. Kemançe is associated with Doms and vice versa. It is the essential component, key and the unique part of Dom music. Kurds identify Doms through kemançe. They call Doms as “Mıtrıp”. Mıtrıp, an Arabic word, means player/instrumentalist with a sardonic implication. Player states the person who plays kemançe, not any other instrument. In Mardin only Doms play kemançe. It can be said that Mıtrıp is directly used for Doms playing kemançe. At the same time Mıtrıp is used to correspond Gypsy in local language. Thus it carries all the pejorative meanings attached to Gypsy. Due to the sardonic implication and pejorative meanings, Doms of Nusaybin decisively reject being called as Mıtrıp, but they also identify themselves through music and kemançe. According to their narratives kemançe was invented by themselves. Doms of Nusaybin tell that first they invented kemançe and then they invented the music with kemançe, both kemançe and music were invented by Doms. Kemançe is not just a matter of music or being musician but also a constituent element of Dom history and Dom identification. Kemançe is the central element of encounters and interactions between Doms and Kurds, the ways that Kurds identify Doms and the ways that Doms identify themselves against and through these outsider identifications as well. Kemançe is both a mark of Dom identity and a material object that embodies Dom identity. Objects traditionally are seen valuable and meaningful when people use them. By this traditional view while people in other words subjects are treated as the only agents in social life, the objects are taken as the things in use by subject. In the traditional understanding of subject and object implies a dichotomy. Here material culture studies challenge this dichotomy between subject and object and rethink about the relationship between subjects and objects. In this context kemançe is examined as a material culture object. Following material culture studies and the anthropologist Gell’s (1998) work, kemançe is taken as an agent of Dom identity. By this way the major concern to be explore is how kemançe, as an agent, plays roles in the various ways in Dom identification. In addition to this major concern, this study also aims at considering relationship between people and objects. The article is divided into five parts. The first part of this article is concerned with the methodology used for this study. This study is based on the fieldwork conducted between 2011-2015 and 2018-2019 and the research data was obtained through ethnographic method. In an ethnographic perspective this part of the study deals with fieldwork experinces that shape the research. The second part considers Dom narratives about kemançe and music. As a musical instrument the features of the kemançe and also what the kemançe means for Doms of Nusaybin is examined. By this way, this part of the article explores that how kemançe can be understood as an agent. In Kurdish society tribe (aşiret) plays a crucial role. The third part of the article examines the tribe as an aspect of the relationship between Kurds and Doms. In the fourth part of the article religion is taken into consideration. In Mardin Islam has been an important factor in social life as well as political life. In the scope of this study in this part the relationship between Dom identification and Islam is discussed. The fifth and last part deals with the effects of city life on Dom identity.

Giriş

Türkiye'nin güneydoğu şehirlerinden biri olan Mardin çok etnili yapısı ile tanınır. Mardin'in bu çok etnili yapısının unsurlarından biri de "Ortadoğu'nun Çingeneleri" (Matras, 2000: 53) olarak bilinen Domlardır¹. Midyat, Kızıltepe, Dargeçit gibi Mardin'in daha pek çok ilçesinde yaşayan Domlar bulunsada bu çalışmanın kapsamını Nusaybinli Domlar oluşturur. Mardin'in Nusaybin ilçesinde gerçekleştirilen alan araştırmasına dayanan bu çalışmanın konusu ise Nusaybinli Domların kendilerini nasıl tanımladıkları anlamaya çalışmaktır. Bu çerçevede çalışmanın merkezinde yer alan temel kavram kimlik kavramıdır. Çalışma boyunca kimlik özcü ve sabit bir özellikler bütününe ifade olmaktan uzak bir yaklaşım ile ele alınmaktadır. Barth ve Hall'u izleyerek, öteki ile ilişki, etkileşim aracılığıyla inşa edilen kimliği "durumsal" (Barth, 1994: 12; Hall, 1996: 2-3) ve "stratejik" (Hall, 1996: 3) olarak ele alan bir yaklaşımdan hareket edilmektedir. Durumsal ile kastedilen öncelikli olarak kimliğin tek biçimli olmaktan ziyade çoğul ve değişken olmasıdır. Yere, zamanla farklılaşan koşullara bağlı olarak değişebileceği gibi kimlik duruma bağlı olarak kişilere veya gruplara sunduğu fayda ve çıkarlara göre de değişebilir (Barth, 2001: 15; 28; 32-33). Bununla ilgisinde stratejik olması ise kimliğin seçildiğinin ve ustalıkla kullanıldığının ifadesidir (Tilley, 2006: 10). Tilley'in (2006: 8) de ifade ettiği gibi çoklu, değişken, biçimlenmeye, yeniden biçimlenmeye daima açık ise kimlik nerede yakalanabilir? Karşılaşmaların, karşılıklı ilişkilerin alanı olan gündelik hayatta, gündelik hayat içindeki pratiklerde ve söylem çerçevelerinde (Aydın, 2018: 217; Tilley, 2006: 20). Buna göre, Nusaybinli Domların kendilerini nasıl tanımladıklarını ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmada Domların ilçe nüfusunun geri kalanı, yani Kürtler ile karşılıklı ilişkileri, Kürtler tarafından nasıl tanımlandıkları, Domların bu tanımlamalara karşı ve bunlar aracılığıyla kendilerini nasıl tanımladıkları ile tüm bunlar etrafında kurulan anlatılar ele alınacaktır. Buradaki arakesit ise müziktir çünkü Nusaybinli Domlar müzisyendirler.

Geleneksel mesleklerinden örneğin demircilik, kalaycılık, elekçilik ve "diş teknisyenliği" diye adlandırdıkları "enformel dişçilik" (Bocci, 2007: 52) günümüzde neredeyse ortadan kalkmışsa da Nusaybinli Domlar öncelikli olarak hâlâ müzisyendirler. Müzisyenlik Domlar için sadece bir geçim aracı veya bir meslek değildir, aynı zamanda kendilerini tanımlarken başvurdukları temel araçtır, kimliklerinin temel noktasıdır. Davul, zurna, darbuka, bağlama, klavye gibi başka enstrümanlar kullanıyor olsalar da Nusaybinli Domlar müzisyenliği Orta Doğu'ya özgü bir enstrüman olarak bilinen rebap ile icra ederler (Mak ve Kurdişoğlu, 2018: 332). Yörede Domlar ile özdeşleştirilen rebap yuvarlak bir gövdeye sahip ucu sivri bir keman olarak düşünülebilir (Philip ve Schaefer, 2015: 497). Kemandan farklı olarak rebap üç tellidir ve dik tutularak çalınır. Rebaba yerel adlandırmada "kemançe"² denir. Geçmişten günümüze kemançe Domların ürettikleri müziğe karakterini veren temel unsurdur. Kemançe Nusaybinli Domların ilçe nüfusunun geri kalanı ile karşılaşmalarının, karşılıklı ilişkilerinin, nasıl tanımlandıklarının aynı zamanda kendi tarihlerine ilişkin anlatılarının, kendilerini tanımlama biçimlerinin de kurucu ögesidir. Tıpkı müzisyenliğin bir meslekten çok daha fazlası olduğu gibi kemançe de bir müzik enstrümanından, basitçe bir nesneden çok daha fazlasıdır. Kemançe Nusaybinli Domların kimliklerinin cisimleştiği bir maddi kültür ögesidir. Bu çalışmada, sadece kimliğin işareti olarak değil, aynı zamanda kemançe Dom kimliğinin "faili (agent)"

(Gell, 1998: 20) olarak ele alınmaktadır. Bir fail olarak kemançenin merkezde yer aldığı tartışma aracılığıyla Dom kimliğinin oluşumunun ortaya konması hedeflenmektedir. Buna ek olarak çalışma ayrıca insanlar ile maddî nesnelere arasındaki ilişki üzerine düşünülmesini de sağlamaya çalışmaktadır.

Yöntem

Mardin’de yaşayanların geneli bu şehrin karakteristiği olarak bilinen çok etnili yapıya dair birçok hikâye anlatır, kendi yaşamlarından örnekler verir. Ancak bu hikâye ve örneklerde Domlar pek de yer almazlar. Nadiren de olsa yer aldıklarında ise Dom olarak değil, daha sonra ele alınacağı üzere, Çingenenin yöredeki karşılıkları ile anılırlar. Birçok kimse için Dom hiç duyulmamış, bilinmeyen bir adlandırma iken Çingenenin karşılıklarından biri olan “Mıtrıp” dendiğinde ise hemen hemen herkes kimlerden bahsedildiğini bilir. Tanıştığım Nusaybinli müzisyenler aracılığıyla ilk kez duyduğum Dom adlandırmasını takiben 2011 yılında Mardin’in Nusaybin ilçesinde bir alan araştırması da başlamış oldu. Bu araştırma zamanla genişledi. Nusaybinli Domların yanı sıra Kızıltepe ilçesinde yaşayan Domlar ile aileleriyle birlikte belli dönemlerde çevre illerden gelip Mardin-Kızıltepe yolu, Mardin-Diyarbakır yolu arasında çadırlarda kalan yarı-göçer Domları da kapsar bir hale evrildi. İçeriden bakmayı, Domların kendilerini nasıl tanımladıklarını kendi kavram ve anlatıları aracılığıyla yorumlamayı hedefleyen bu çalışmada etnografik yöntem benimsendi. Bu yazıda yer alan tartışma ve analizler de 2011 yılında başlayıp 2015 yılına dek süren bu çalışmanın bir parçasıdır.

Etnografik her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da bir dizi zorluk ile karşılaşıldı. Bunlardan en önemlisi ve çalışmanın sonuçları açısından en belirgin rolü oynayan ise dil problemi oldu. Domların, birçok diyalekti bulunan Domari diye adlandırılan bir dili konuştukları bilinmektedir (Kenrick, 2006: 101). Nusaybinli Domlar da “Domca” veya “Domani” dedikleri bu dili “anadilleri” olarak ifade ederler. Yine de Domca gündelik hayatta etkin bir biçimde kullanılmaz. Aralarındaki iletişimin yabancılar tarafından anlaşılmasının istenmediği durumlarda Domcaya başvurulur. Bu açıdan değerlendirildiğinde Domcanın daha çok gizli, kendilerinin de zaman zaman ifade ettikleri gibi “şifreli” bir dil olarak kullanıldığı söylenebilir. Gündelik hayatta etkin bir biçimde kullanılan dil ise Kürtçedir. Orta yaş ve yaşlı kadınların geneli neredeyse hiç Türkçe bilmez. Erkekler ve genç kadınlar ise Türkçe bilirler ancak bu, tam anlamıyla kendilerini ifade edebilecekleri yeterlilikte değildir. Araştırma boyunca görüşmecilerin kullandıkları dil de dolayısıyla daha çok Kürtçe oldu. Bu durum ile hem kendimi tam anlamıyla ifade edebilecek hem de ifade edilenleri tam anlamıyla anlayabilecek seviyede Kürtçe bilmiyor olmam birleşince ortaya çıkan dil problemi çalışmanın seyrini doğrudan belirledi. Dil problemi nedeniyle Türkçe bilmeyen kadınlar ile görüşme yapmak bir çevirmen olmadan mümkün değildi. Etnografik çalışmalarda çevirmenin varlığı ve aracılığı en başta güvenilirlik olmak üzere bir takım sorunlar teşkil edebilir. Bu çalışma da bu sorunlardan azade değildi. Çevirmen ve beraberindeki sorunları bertaraf edebilmek adına Türkçe bilmeyenler, yani orta yaş ve yaşlı kadınlar zorunlu bir biçimde çalışmanın dışında kaldılar. Genç kadınlar çalışmada birçok açıdan etkili oldular. Ancak, hemen hemen her yaşta erkeğin az ya da çok Türkçe biliyor olması nedeni ile bu çalışmanın esas olarak

erkek görüşmeciler ile birlikte yürütüldüğünü ifade etmek gerekir. Nusaybinli Domların kendilerini nasıl tanımladıklarını konu edinen bu çalışma da erkek görüşmecilerin anlatılarına dayanır. Dolayısıyla yazı boyunca ele alınan Dom kimliği bir erkek anlatısıdır. Ayrıca, yukarıda ifade edildiği gibi bu yazıda yer alan tartışma ve analizler temel olarak 2011-2015 yılları arasında yürütülen alan araştırmasına dayanır, ancak 2018 – 2019 yılları arasında Nusaybin ilçesine kısa süreli ziyaretlerin yapıldığı ve Domlar ile görüşmelerin gerçekleştirildiği de eklenmelidir. Yazıda bu görüşmeler aracılığıyla edinilen bilgiler de yer almaktadır.

Bu yazının sonraki bölümlerinde ilk önce kemançe ele alınacaktır. Bir müzik aleti olarak özelliklerini ortaya koyarken aynı zamanda kemançenin ve beraberinde müziğin Nusaybinli Domlar açısından ne anlam ifade ettiği incelenecektir. Burada, yazının bütününe olduğu gibi kemançe Dom kimliğinin faili olarak analiz edilecektir. Kürt toplumunda aşiret önemli bir örgütlenme biçimidir. Yazının ikinci bölümünde Kürtler ile Domlar arasındaki ilişkilerin görünüşlerinden biri olarak aşiret ele alınarak Dom kimliğinin soruşturulmasına devam edilecektir. Üçüncü olarak ise İslam dini ele alınacaktır, çünkü aşiret gibi İslam dini de yörede birçok alanda etkileri olan önemli bir unsurdur. Bu çalışma bağlamında ise İslam müzik ile ilgisinde ele alınacak ve müzisyen bir grup olarak Domların kendilerini tanımlama biçimleri üzerindeki etkisi tartışılacaktır. Yazıda son olarak yerleşik yaşam ile birlikte gelen şehir hayatının Dom kimliğinin oluşumunda nasıl rol oynadığına odaklanılacaktır.

Kemançe ve “mû-zık”: Dom ve “Mıtrıp”

Kemançe bizim geleneğimizdir. Baba, dede, daha büyüğü, böyle atalarımızdan bize hep kemançe çalmışız. Bu çok eskidir. Eskilerde böyle değildi, o zamanlar başkaydı. Eski zamanlarda göçerlik vardı. O zaman hep köy köy gezmişiz. İşte ta o zamandan kemançe vardı. Bu kemançeyi de biz bulmuşuz, ilk biz yapmışız yani. Bu bizim içimizden çıkmadır. Geleneğimiz... (KK1³.)

Yukarıda aktarılan ifadelerde olduğu gibi Nusaybinli Domlar kendilerini anlatmaya ilkin kemançeden bahsederek başlarlar. Kemançe ilk ortaya çıkışından, kendi ifadeleriyle “keşfinden” itibaren ele alınır, uzun uzun anlatılır. Bunu yaparken Nusaybinli Domlar tarihlerini, kendilerini de anlatırlar. Domların kendilerini nasıl tanımladıklarının merkezinde yer alan kemançe aynı zamanda Nusaybin ilçe nüfusunun geri kalanının da Domlar hakkında konuşurken başvurdukları temel araçtır.

Domlar Nusaybin ilçesine yerleşmeden önce göçer bir yaşam biçimi sürdürmüşlerdir. Kemançe de göçer olunan dönemde ortaya çıkmıştır. Hem müzisyen hem de kemançe ustası olan görüşmecinin (KK2) anlattığına göre, bu dönemlerde Domlar su içmek ve yemek yemek için Kürtçe “kodik” denen yuvarlak bir tas kullanırlar. Bu tas ahşap olup genellikle ceviz ağacından oyulur. Nereye giderlerse beraberlerinde götürdükleri kodik ayrıca “eskilerin kasası” görevini de görür. Para, altın gibi değerli eşyalar da kodik içinde saklanır. Ancak kodik’in önemi bunlardan daha başkadır ve bu önem, Domların onu bir müzik enstrümanı haline getirmelerindedir. “Asla rutubet almayan, çok sağlam olan” bu tası “daha başka nasıl kullanabiliriz” diye düşünen Domlar onu işleyip inceltirler. Böylece bir gövde elde edilir

ve bu gövdeden bir müzik enstrümanı yapılabileceğine karar verilir. Daha sonra gövdeye eklenen sap, teller ve yay ile Nusaybinli Domlar bu enstrümanı, yani kemañeyi kendilerinin “keşfettiklerini” anlatırlar.

Günümüzde de kemañenin yapımı eskiden olduğu gibi kodik ile başlar. Kodik üzerinde sap kısmının yerleşeceği karşılıklı iki delik, sesin yayılması için de arka yüzeye bir delik açılır. Ardından kodik, temizlenip pullarından arındırılmış kuru balık derisi ile kaplanır. Bu işlem tutkal ile yapıldığından gövde hava almayacak şekilde bir beze sıkıca sarılarak kurumaya bırakılır. Kış aylarında bir gece, yaz aylarında ise aşağı yukarı beş saat boyunca bekletilen gövde açıldığında sıra sap kısmının gövdeye yerleştirilmesine gelir. Önceden açılan deliklere yerleştirilen demir bir çubuk yardımı ile sap gövdeye sabitlenir. Bu çubuğun sapla birleştiği üst kısmı dışarıdan görülmezken alt kısmı ise gövdeden yaklaşık 10 cm daha uzundur ve dışarıya doğru uzanan ayak bölümünü oluşturur. Kemañe otururken çalındığında ayak bölümü diz üzerine yaslanır, ayakta iken çalındığında ise kemerin ön tarafına yaslanır (Mak ve Kurtişoğlu, 2018: 332). Nusaybinli Domlar sadece kemañeyi değil kemañe ile birlikte müziği de kendilerinin bulduklarını anlatırlar. Kemañe yayına Kürtçe de dal parçası, çubuk anlamına gelen “şivik” denir. Şivik üzerindeki teller at kılından yapılır. Kürtçe “mû” kıl, kıldan yapıma anlamına gelen bir sözcüktür. Kemañe yayındaki at kılıları için de mû kullanılır. At kılının, yani mû’nun kemañe telleri üzerinde gezdirildiğinde çıkan sese ise Nusaybinli Domlar “zik” derler. Yay ile teller birleştiğinde ortaya “mû-zik” çıkar: “Mû-zik, işte müzik... Kürtçe, Türkçe, nereye gidersen hep aynıdır, müziktir. [Müzik] ilk bizim içimizden çıkmadır, müziği böyle biz Domlar bulmuşuz” (KK3).

Kendilerini tanımlamakta kullandıkları Dom, Domari bir sözcüktür ve “erkek/insan” anlamına gelir (Kenrick, 2006: 41). Ancak Nusaybinli Domlar bu sözcüğü, sıklıkla “Dom müzisyen kimsedir” diye ifade ettikleri üzere müzisyen olmak ile eşlerler. Dom olmak ile müzisyen olmak birbirinden ayrı görülmez. Nusaybinli Domların müzisyenlik ile kastettikleri ise başka herhangi bir enstrüman ile değil kemañe ile icra edilen müzisyenliktir. Alan çalışması boyunca kemañe ve bu sayede müziği bulanın Domlar olduğunu pek çok kişi benzer biçimlerde dile getirdi. Bu kişilerin ortaklaştıkları bir başka konu da kemañe ile Kürtlerin kendilerini tanımlamakta kullandıkları “Mıtrıp”ın birbirine bağlı olduğudur. Nusaybinli Domlar Kürtler tarafından Mıtrıp diye adlandırılırlar. Arapça bir kelime olan Mıtrıp “çalgıcı” anlamına gelir. Örneğin ana sazları davul ile zurna olan Kızıltepelili Domlar için Mıtrıp kullanılmaz, onlara “Aşık (Kürtçe Aşiq)” denir. Mıtrıbın bildirdiği çalgıcı davul, zurna gibi herhangi bir enstrümanı değil, kemañe çalan kişiyi işaret eder. Kemañe ise yörede Domlar ile özdeşleşmiştir. Yazının ilerleyen bölümlerinde ele alınacağı gibi Kürtler kemañe çalmazlar. Buna göre Mıtrıp sadece kemañe çalan Dom müzisyenler için kullanılır. Ancak bundan daha fazlası da vardır. Mıtrıp, Çingene adlandırmasının yöredeki karşılıklardan biridir ve Çingeneye yüklenen pejoratif anlamları da içinde barındırır. Çingene olarak tanımlanmaya kesin bir biçimde karşı çıkan Nusaybinli Domlar kemañe çaldıkları için Kürtlerin kendilerine Mıtrıp dediklerini ifade ederler:

Buradan ileri gidince ‘Çingene’ diyorlar, ‘Roman’. İşte burada da ‘Mıtrıp’ diyorlar. Neden? Sade kemañe çalıyoruz, başka bir şey yapmıyoruz diye bize ‘Mıtrıp’ diyorlar. Nasıl Türk var, Kürt var, Süryani var... Dom da vardır. Dom, hani nasıl diyorlar, ayrı bir ırktır. Şimdi sen Türk’sün, biz de Dom’uz. Sen Çingene değilsin,

o da değil, e biz de değiliz. Ama Kürtler bizi çok ayırıyor. Aşağılamak için, hor görmek için öyle diyorlar, yanımızda söyleyince ‘kusura bakma’ diyorlar. Yüzümüze gülüp sonra da arkadan ‘Mıtrıp’ diye dalga geçiyorlar (KK2).

Bu ifadelerde de açıkça ortaya konduğu gibi, Mıtrıp diye tanımlanmaya karşı çıkan bu topluluk kendilerini Dom olarak tanımlar. Kemançe çalan müzisyenler olma üzerinden kurulan Dom kimliği, Kürtlerden farklı olmayı da ifade eder. Nasıl ki Kürtler kendilerine Dom değil de Mıtrıp diyorlarsa Nusaybinli Domlar da Kürtleri tanımlamak için “Peref”i kullanırlar. Domca bir sözcük olduğu ifade edilen Peref öteki, yabancı anlamındadır.

Dom kimliğinin oluşumunda kemançe merkezi bir rol oynar. Hem Nusaybinli Domların kendilerini hem de Kürtlerin onları tanımlama biçimleri esas olarak kemançe etrafında şekillenir. Kemançe Nusaybinli Domların kimliğinin sadece işareti değil, failidir de. Alışılacağı haliyle yalnızca insanlara faillik atfedilir. İnsanların kontrol altında tuttuğu, kullandığı, yönettiği düşünülen nesnelere ise herhangi bir etki yaratma gücünün bulunmadığı, dolayısıyla da nesnelere fail olarak görülemeyeceği varsayılır (Woodward, 2016: 1). Bu varsayım bir bakıma doğrudur ancak üzerine biraz daha düşünülmesi gerekir. Gell (1998: 20) mayın örneğinden hareket ederek bu varsayımı yeniden değerlendirir. Mayınlar patlamaları sonucunda ölümlere, yaralanmalara kısaca bir yıkıma neden olur. Gell’in (1998: 20) ifade ettiği gibi mayınları yıkımın bir aracı olarak kabul ederiz, ama bu yıkımın faili olarak görmeyiz. Çünkü mayınlar üzerine basıldığında patlamak üzere ayarlanmış mekanik nesnelere, dolayısıyla mayınlardan patlamalarından başka bir şey beklenemez. Buradaki faili ise mayınları döşeyen, patlamak üzere ayarlayan askerler olarak kabul ederiz. Ancak Gell (1998: 20-21), bir askeri asker yapanın ne olduğunu sorarak devam eder. Gell’e (1998: 21) göre bir askerden silahları olmadan söz etmek mümkün değildir, bir askeri asker yapan da onun kuşandığı silahlardır. Silahı, örneğin mayınları olmadan askerin yıkım yaratması mümkün değildir dolayısıyla asker ancak yıkım yaratmasını mümkün kılan elindeki silahı ile faildir. Buradan hareketle Gell (1998: 21) mayının bir kullanıcının, askerin, faydalandığı araçlar olmaktan ziyade asker kimliğinin bir bileşeni ayrıca faili olduğunu ileri sürer. Faillik etrafında dönen öznesne ikiliği, Gell’e (1998: 21) göre bu “daha gerçekçi” açıdan yeniden değerlendirildiğinde nesnelere de birer fail olarak görülebileceği açıklık kazanır. Nusaybinli Domlar da kemançe olmadan düşünülemezler. Nusaybinli Domları “müzisyen kimse” yapan, öte yandan Mıtrıp addeden kemançedir. Bu bağlamda kemançe Dom kimliğinin failidir⁴.

“Altı yüz senedir buradayız”: Aşiret ve yerellik

Nusaybinli Domlar, yazının bir önceki bölümünde de ifade edildiği gibi, Mıtrıp diye adlandırılmayı reddederler. Bu tutumun en önemli nedenlerinden biri Mıtrıpın Çingene ve beraberindeki pejoratif anlamların yöredeki karşılığı olmasıdır. Nusaybinli Domların Mıtrıplığı reddederken iki temel noktadan hareket ettikleri söylenebilir ve bu iki noktadan ilki farklılık diye nitelenebilir. Nusaybinli Domlar Çingenelerden bahsettiklerinde Mardin ve çevresinden oldukça uzakta, daha çok ülkenin batısında örneğin İstanbul, İzmir gibi illerinde yaşayan Çingeneleri işaret ederler. Çingeneye yüklenen pejoratif anlamları kendileri de yeniden üreterek

bunları art arda sıralarlar. Sıraladıkları, örneğin “kötü huylu”, “güvenilmez”, “ne iş yaptığı belli olmayan” gibi niteliklerin hiç birine sahip olmadıklarını dile getirerek farklılıklarının altını çiz-zerler. Böylelikle de Nusaybinli Domlar Çingene, yani Mıtrıp olmadıklarını belirtirler. Ayrıca Nusaybinli Domlar sıklıkla bu bölgede uzun yıllardır Kürtler ile birlikte yaşıyor olmalarını da vurgularlar. Bu vurgu Mıtrıp etrafında kurulan tartışma açısından oldukça önemlidir. Görüşme-cinin “Ben kendimi bildim bileli buradayım. Dedelerimiz buralıdır. Hep, eskiden beri Kürtlerle bir olmuşuz. Birlikte yaşamışız. [...] Kürtler bize ‘Mıtrıp’ diyor. Olmaz, bu söylenen ayıptır” (KK4) şeklindeki ifadesinde olduğu gibi uzun yıllardır Kürtler ile birlikte o yörede yaşamaya yapılan vurgu, Mıtrıp diye tanımlanmanın reddedilmesinde başvurulan bir başka noktadır. İlk nokta olarak ele alınan farklılıktan sonra, Diyarbakır’da yaşayan Domlar ile ilgili çalışmasında benzer bir vurguyu gözleyen Özatesler’den (2013: 282) hareketle, bu ikinci nokta ise “yerel-lik” olarak adlandırılabilir. Yerelliğin Nusaybinli Domlar açısından ne ifade ettiğini, Nusaybinli Domlar tarafından nasıl kullanıldığını anlayabilmek için de göçer yaşam biçiminin sürdürüldü-ğü dönemleri ele almak gerekir. Çünkü Domlar bu dönemleri kimliklerinin bileşenlerinden biri olan yerelliği kurmakta kullanırlar. Bahsi geçen dönemlere ilişkin en önemli unsurlardan biri aşirettir. Günümüzde de yerel sınıflama, aidiyet ve kimlik kaynağı olma gibi açılardan etkileri sürmeye devam eden aşiret (Kürtçede “eşîret”), Keskin’in⁵ (2006: 3) de ifade ettiği gibi, 1980’li yıllara dek yöreye egemen olan örgütlenme biçimidir. Şüphesiz ki Domlar da bu örgütlenme biçiminden, onun etkilerinden azade değildirler.

Daha önce de ifade edildiği gibi Nusaybin’e yerleşmeden önce Domlar göçer bir yaşam biçimi sürdürmüşlerdir. Göçer olunan bu dönemlerde Domlar, iki veya daha fazla ailenin bir araya gelmesi ile oluşan akraba grupları halinde hareket ederler. Kış aylarını, görüşmelerde ifade edildiği gibi “ev ve toprak olmadığından dağ eteklerindeki mağaralarda” (KK5) geçiren Domlar baharın gelmesini takiben yaz ayları boyunca da sürecek “köy köy gezmeye” (KK1, KK5) başlarlar. Her akraba grubunun kendi bölgesi vardır ve bir akraba grubu bir başka ak-raba grubunun bölgesine giremez: “Herkes kendi mıntıkasında... Diğer ailenin mıntıkasına girince kavga çıkar. Öyle göçer gezen yok. Herkes kendi mıntıkasında göçer” (KK5). Bu ifa-delerden de anlaşılacağı üzere hareketlilik, köy köy gezme, düzene tabidir ve bu düzeni belirleyen de aşirettir. Her aşiret reisinin, ağanın, kendisine bağlı Dom müzisyenleri bulunur (Keskin, 2006: 3; 58; van Bruinessen, 2003: 137). Bu müzisyenler ve beraberindeki grup bağlı oldukları ağanın bölgesinde, köyleri arasında hareket ederler, bir başka aşiretin dolayısıyla da bir başka akraba grubunun bölgesine girmezler. Düğünlerde, özel günlerde olduğu gibi Domlar aşiret ağasının meclisinde de müzisyenlik yaparlar (Keskin, 2006: 36). Birbirin-den farklı ve çeşitli müzikal formlar aracılığıyla hem eğlenceli hem de “uzun hava türünden” (Parıltı, 2001: 90) şarkıları kemançeleri ile icra ederler. Örneğin aşk, savaş ve kahramanlığa dair Kürtçede “lawîk” veya “lawje” denen hikâyeleri kemançe ile çalıp söylerler (Keskin, 2006: 36-38; Parıltı, 2001: 123). Bunların yanı sıra Domlarla özdeşleştiği söylenebilecek “çoğunca erotik öğeler taşıyan” “eğlendirici” (Parıltı, 2001: 182) şarkılar da icra ederler. Domların, aşiret ağasına ve aşiret üyelerine kemançe ile çalıp söyleme biçiminde eşsiz bir hizmet sunduklarını söylemek mümkündür. Bunun iki nedeni vardır. İlk olarak çalgıcılık, Mıtrıp anlamında çalgıcılık, gerçek bir meslek olarak görülmez ve bu sebeple Kürtlerce kü-

çümsenir. İkinci olarak da, yazının bir sonraki bölümünde ele alınacak olan İslam dininin dönemin toplumsal hayatı üzerindeki etkileri gereği kemaçe çalmak “bir Kürt için çok utanç vericidir” (van Bruinessen, 2003: 192). Dolayısıyla Kürtlerin yapmaktan kaçındıkları bu icra biçimiyle Domlar eşsiz bir hizmet sunarlar. Bu hizmetin karşılığı da her zaman ödenir ancak Domların geçim kaynağı tek başına müzisyenlik değildir. Birçok görüşmecinin “zekât toplama” diye adlandırdığı aşirete bağlı köylülerden alınan para ve daha çok erzak yardımı Dom ekonomisinin bir diğer önemli kaynağıdır. Zekât toplama, “bir çeşit sosyal dayanışma” biçimi olarak görülebilir; zekât köylüler tarafından “ticaret amacı gütmeyen” (Önen, 2011: 317) veya karşılığını beklemezsiniz verilir. Buraya kadar ele alınanlardan da anlaşılacağı gibi Domlar için aşiret geçimlerini sağlama, hayatlarını idame ettirme gibi açılardan oldukça önemlidir. Öte yandan aşiret için de Domlar önemli bir role sahiptirler. Sadece müzisyenlik hizmeti ile değil, Keskin’in (2006: 3) de belirttiği gibi, köy köy gezdiklerinden Domlar ağasının ününün yayılmasına, ağanın böylelikle de aşiretin güçlenmesine hizmet ederler. Yine de Domlar aşiret üyesi, Kürtçe’de “eşîr”, olarak görülmezler. Aşiret üyesi olmayan sadece Domlar değildir, aşiretsiz köylüler de vardır ancak Domların durumu bunlardan daha farklıdır.

M. van Bruinessen (2003: 196) aşiret örgütlenmesi içinde “aşiretli” olanlar, “aşiretsiz olanlar” ve “Çingeneler” diye üç temel sosyal tabakadan söz eder. Aşiretsiz olanlar, van Bruinessen’in (2003: 188) belirttiği gibi, aşiretin güçlenmeye ihtiyaç duyduğu zamanlarda bireysel olarak veya gruplar halinde aşiretlere katılabilecekleri gibi, evlilik yoluyla kurulan akrabalık ağı üzerinden de aşiret üyesi haline gelebilirler. Ancak Domlar için aşiret üyesi olmaya giden her iki yol da kapalıdır. Domların üye olarak katılımı aşiretin içinde bulunduğu şartlardan bağımsız bir biçimde kabul edilmez. Ayrıca Domların Kürtler ile evlilik yapmalarına da izin verilmez. Alan çalışması boyunca maruz kaldıkları ayrımcı uygulamalardan bahsettiklerinde Domlar, “[Kürtler] bizi ayrı tutuyorlar. Bize asla kız vermezler” (KK6) ifadesinde olduğu gibi sıklıkla evlilik ilişkilerini örnek verirler. “[E]n alt tabakayı meydana getiren” (van Bruinessen, 2003: 192) Domlar kısaca hiçbir suretle aşiret üyesi haline gelemeyizler. Oysa aşiretli olma,

...bir tarih ve geçmişten devralınan kültürel bir önemlilik iddiası anlamına [...] gelir. Aşiret gruplarının hepsinin kökenlerine dair gerçek ya da kurgulanmış hikâyeleri vardır. Bu hikâyeler, aşiretlere, başka gruplara kıyasla, tarihsel bir önem atfeder. Aşiretli olmayanlar kendilerine bir asalet yakıştıramaz, çünkü kökleri, geleneksel toprakları, zafer kazanmış ataları ve kahramanlıklarla dolu çatışmaları ya da trajik yenilgileri yoktur. Aslında bölgede, aşiret mensubu olmamak, oraya başka bir ilden gelmiş olmak [...] anlamına gelir (Yalçın-Heckmann, 2002: 140-141).

Daha önce de belirttiği gibi çalgıyı, Çingeneyi belirten Kürtlerin Domları tanımlamakta kullandıkları Mıtrıp, bunlarla birlikte aşiretli olmama ve onun çağırıldığı bu anlamları da yüklenir. Kürtler ile ortak bir tarih ve geçmişten yoksun görünen Mıtrıp, “Kürt olmayan” (Keskin, 2015: 68), Kürtlerin ev sahibi olduğu topraklarda kökleri bulunmayan yabancıdır. Böylece Mıtrıp hem Çingene hem de yabancı anlamları ile hor görülen, aşağılanan bir “öteki kimliğine işaret etmektedir” (Keskin, 2015: 68).

Oysa Nusaybinli Domlar Çingeneliği ve beraberindeki pejoratif anlamları olduğu gibi Mıtrıbın bildirdiği yabancılığı da reddederler. Nusaybinli Domlar, hatırlanacağı gibi, Mıtrıp

diye tanımlanmayı Çingene ile ilgisinde farklılık aracılığıyla reddederler. Mıtrıbın bildirdiği yabancılaşma ise Domlar yerellik ile karşı çıkarlar. Yerellikte öncelikli olarak “yer kavramına [...] ya da o topraklarda kökleşmiş olmaya ilişkin [...] bir gönderme vardır” (Navaro-Yaşın, 2013: 79). “Altı yüz senedir buradayız, buralıyız. Yani hep... Hep birlikte durmuşuz. [...] Ha bizi ayırıyorlar. Eşîr görmemişler. Eşîr sayılmıyoruz. Ama biz de Botan mirinin [Cizre bölgesindeki aşiret ağasının] göçerleriyiz. Kürtlerle hep iç içe olmuşuz” (KK6). Bu ifadeler ile de açığa çıktığı gibi yer kavramına ilişkin olan yerellik aynı zamanda bu yerde Kürtler ile uzun yıllardır birlikte yaşamayı da içerir. Uzun yıllar Kürtler ile aynı mekânı paylaşma, aynı mekânda kök salmış olma Domların da bölgeye Kürtlerinkine benzer bir aidiyetleri olduğunu anlatır. Müzisyen olmaktan ve bununla tanımlanan Dom kimliğinden bahsedildiğinde altı çizilen, örneğin aktarılan “Dom [...] farklı bir ırktır” ifadesinde olduğu gibi, farklılık iken yerellik aracılığıyla bu kez kültürel yakınlık ön plana çıkarılır. Dom kimliğinin bir başka bileşeni olarak ifade edilen yerellik Kürtler ile olan hem mekân ortaklığının hem kültürel yakınlığın vurgulanmasıdır.

“Hiçbir şey değilsek Müslümanız”: Din ve müzik

Aşiret gibi İslam dini de yörede hem siyasal hem de toplumsal yaşam üzerinde önemli etkileri olan bir diğer unsurdur (Keskin, 2006: 44; van Bruinessen, 1992: 31-32; Yalçın-Heckmann, 2002: 146). İslam’ın Domlar üzerindeki etkisi ise Domların müzisyen olmaları nedeni ile bu dinin müziğe yaklaşımı ile doğrudan bağlantılıdır. Müzik ile İslam ilişkisini ele alan çalışmalara bakıldığında bu ilişkinin niteliğinin haram, mekruh ve mubah olmak üzere üç kavram etrafında şekillendiği gözlenebilir (Özkıvanç, 2010: 28-35). Genel hatları ile özetlemek gerekirse, haram ve mekruh olması müziğin günah sayılıp reddedilmesi, mubah olması ise müziğin helal sayılıp izin verilmesi anlamına gelir. Çok daha ayrıntılı tartışmalar olsa da bu çalışmanın konusu dâhilinde, çıplak sesle veya def, düdük, ney gibi enstrümanlar eşliğinde icra edilen müziğin İslam’da mubah sayıldığını ve bunun dışında kalan icra biçimlerine dayanan müziğin ise günah sayılıp reddedildiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Özkıvanç, 2010: 12; 26-27; 38). Mubah kabul edilen enstrümanların dışında kalan kemançe ve daha önce de ifade edildiği gibi icra edilen çeşitli müzikal formlar dâhilindeki eğlenceli şarkılar ile Domların ürettikleri müzik de İslam dine göre günah sayılır ve reddedilir. Hem haram hem de mekruh olma reddedilmenin karşılığıdır ancak aralarında oldukça önemli bir fark vardır. Haram reddedip topyekûn yasaklamayı gerektirirken mekruh kati bir yasaklama değil de yapılmaması istenen anlamındadır. Mekruh olma durumu bir açık kapı bırakır. Buna göre mubah sayılan müziğin dışında kalan müzik türleri ve icralarının dinlenmesi ve bunlar eşliğinde eğlenilmesi tam anlamıyla engellenmemiş olur (Keskin, 2006: 44). Buna göre Domların ürettikleri müzik de mekruh sayılır. Kürtler dinledikleri, düğünlerini eşliğinde yaptıkları, eğlendikleri bu müziğin üreticisi değildirler. Çingenelikle, Mıtrıplıkla eşlenmesi nedeni ile olduğu gibi, aynı zamanda günah ve dinen yasak sayılması nedeni ile de Kürtler kemançe çalmazlar. Burada da kemançe yine temel belirleyen olarak karşımıza çıkar ve bu kez de İslam dininin etkisiyle hor görülen, aşağılanan hatta aşağıda yer alan ifadelerden de anlaşılacağı gibi din dışı olduğu varsayılan bir kimliğin işareti olarak görülür.

Eskiden fakirlik var. Mağarada kalıyorduk hep o zaman. Mağarada kala kala insan değişiyor. Tipi, rengi değişiyor. Eskiden geceleri dağlara gidiyoruz, eşeklerle gidiyoruz. Odun topluyoruz, eşeklere yüklüyoruz. Yanımızda az kuru üzüm, az ekmek. Bilmiyorlar ama onlara sorsan bizi geceleri gidip cinlerle bir oluyoruz dans ediyoruz sanıyor. Biz kemañçe çalıyoruz, cin oynatıp dans ediyoruz. Daha neler anlatıyorlar... Neden? Biz kemañçe çaldığımız için... (KK4).

Nusaybinli Domlar ise kendilerini bu duruma bağılı olarak “Müslüman” diye tanımlarlar. Bununla ilgisinde yörede Çingenenin karşılığı olarak kullanılan “Karaçi (Kürtçe Qereçi)” adlandırmasına da değinmek gerekir.

Karaçi yörede Çingeneyi karşılayan bir diğere adlandırmadır ancak Karaçi ile Mıtrıp ilk bakışta birbirinden farklı görünür. Bu iki adlandırma arasındaki fark, geçim yollarına atıfta bulunarak Domlar arasında yaratılan bir ayrıma işaret eder. Buna göre Mıtrıp, bilindiğı üzere, ana sazları kemañçe olan müzisyen Domlar için kullanılırken, Karaçi geçimlerini dilencilik ile sağlamaya çalışan Domlar için kullanılır. İlk bakışta yalnızca geçim yollarındaki farklılık ile ilgili görünse de Karaçi ve Mıtrıp arasındaki bu ayrımın hiyerarşik bir yanı da vardır. Bu bağlamda Karaçi ile Mıtrıp arasındaki farkın Çingene ve Roman adlandırmaları arasındaki fark ile benzerlik gösterdiği söylenebilir. Roman, Çingene ile karşılaştırıldığında hoşgörü ve bir anlamda prestij ifadesi taşır, aynı biçimde Mıtrıp da Karaçiye göre daha prestijli ve hoşgörü talep eden bir adlandırmaya işaret eder (Dişli, 2016: 112). Araştırmannın kaynak kişilerden Nusaybinli bir Kürt’ün “Aslında hepsi Karaçidir. Sen yine de deme, biz de arkalarından Karaçi diyoruz. Ama asla yüzlerine söylemiyoruz.” diye ifade ettiği gibi, hem Mıtrıbın hem de Karaçinin esas olarak aynı kişileri, yani Domları işaret ettiği bilinir. Aralarındaki hiyerarşik fark dolayısıyla da Karaçi Nusaybin’de haklarında konuşulan kişilere doğrudan söylemekten sakınılan bir adlandırmadır. Bu hiyerarşik bağlamdaki farkın yanı sıra Karaçi ile Mıtrıp bir açıdan daha farklılaşır. Karaçi, Mıtrıbın işaret ettiği yabancılığın kökenini bildirir. Karaçi Pakistan’da bulunan bir şehirdir ve Kürtler Domların Karaçi’den göçüp bu yöreye geldiklerini ileri sürerler. Kısaca Karaçi Kürt olmayan, bölgeye sonradan gelen yabancılar olarak görülen Domları kökenleri ile işaretler. Nusaybinli Domların ise böyle bir göçe ilişkin anlatıları veyahut aktarılan anıları yoktur. Kürtlerin aşağılamak için kendilerine Karaçi dediklerini söylerler. Yerel dilde kayalık, kıraç anlamına gelen “kalaç” diye bir sözcük kullanılır. Karaçinin kalaç sözcüğünden türetildiğini ifade eden Domlar, kayalık, kıraç yerlerde, yani mağaralarda yaşayan yoksul kişilere “kalaçi” dendiğini ama zamanla kalaçinin Karaçi haline dönüştüğünü anlatırlar. Domlara göre kendilerine Karaçi denilmesi doğrudan “fakir olma”ları ile ilgilidir: “İbrahim Tatlıses de ‘mağarada doğdum’ diye anlatıyor. Biri gidip onun yüzüne söylese ya, dese Karaçi... Onu öldürür. Bizim gibi fakire söylüyorlar” (KK4). Nusaybinli Domlar Karaçiyi fakirlik ile eşlerler ve Karaçiyi ayrıca din dışı olduğu varsayılan bir kimliğe karşı Müslüman olduklarını vurgulamakta kullanırlar.

Hiçbir şey değilsek Müslümanız. Bizde yüz baba da soydan Müslümandır. Peygamberden beridir Müslümanız. [...] Beş yüz, altı yüz yıldır buradayız. Öncesinde sade biz değil, herkes bir yerden gelmiş. Ama biz Müslüman olarak buradayız. Biz Müslümanken burada insanlar putlara tapıyordu, işte ateşe tapanlar vardı. Biz geldiysek Müslümanlık geldi. Müslümanlığı bu topraklara yayanlar bizler olduk (KK5).

Şehir yaşamı ve Domlar

Yaşanan çatışma ortamı, köy boşaltmaları ve bunlara bağlı olarak gelişen ekonomik sıkıntılar Domları da doğrudan etkilemiştir. Bunlara bağlı olarak Domlar göçer yaşam biçimini terk ederek 1990'lı yıllarda Nusaybin'e yerleşmişlerdir. Nusaybinli Domların ilçede yoğunluklu olarak yaşadıkları iki mahalle bulunur. Bu mahallelerin ikisi de ilçe merkezinin çeperinde yer alır (Mak ve Kurdişoğlu, 2018: 329). Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir konu vardır. Çevre il ve ilçelerinde olduğu gibi Mardin'in Nusaybin ilçesinde de 2015 – 2016 yıllarında sokağa çıkma yasakları uygulandı. Yasaklar sırasında ve sonrasında yaşananlardan biri de yıkımlar oldu. İlçedeki birçok mahalle ve ev tamamen yıkıldı. Yıkılan mahaller arasında Domların ikamet ettiği iki mahalleden biri de vardı. Nusaybin'de yaşayanların çoğunluğu gibi Domlar da evlerinden edildi ve göç etmek zorunda kaldılar. Yaşanan zorunlu göç ile Domların bir kısmı Batman gibi yakın illere veya Midyat gibi başka ilçelere giderken bir kısmı da büyük şehirlerde yaşamakta olan akrabalarının yanına göçtü. Yasakların kalkmasından sonra Nusaybinli Domların bir kısmı geri döndü, bir kısmı ise göç ettikleri yerlerde yaşamaya devam ediyor.

Şehir yaşamında da Dom ekonomisi öncelikli olarak müzisyenliğe dayanır. Nusaybinli Domlar, akrabalık üzerinden bir araya gelerek oluşturdukları gruplar ile düğünlerde, özel günlerde ve davetlerde müzisyenlik yaparlar. Bunun yanı sıra örneğin Dara gibi turist ziyaretlerinin yoğun olduğu yerlerde ve örneğin Beyaz Su gibi mesire yerlerinde de müzik yaparlar. Düğünlerdeki müzik hizmetlerinin ücreti düğünün büyüklüğüne, düğün sahibinin maddi durumuna göre önceden belirlenmiş olur ve ödeme de buna göre yapılır, özel gün ve davetler için de aynısı geçerlidir. Ancak turistik alanlarda ve mesire yerlerinde yapılan müziğin “ücreti talep eden dinleyici tarafından” o sırada belirlenir (Mak ve Kurdişoğlu, 2018: 331). Önen'in (2011: 120) ve Özateşler'in (2013: 283) de belirttikleri üzere, düğünler gibi kutlamalar etrafında kurulan kültürel örüntüler zamanla değişmiş, aynı zamanda elektronik müzik yaygınlaşmış ve görece daha fazla tercih edilir hale gelmiştir. Klavye gibi elektronik aletleri kullanıyor olsalar da değişen örüntü ve yeni eğilimlerin Nusaybinli Domları ekonomik anlamda daha da zora soktuğunu söylemek mümkündür. Hem bu sebeple hem de arz ve talebe göre müzisyenlikten elde edilen gelirin sabit olmaması ve şehir yaşamının da getirdiği ekonomik zorluklar nedeniyle Nusaybinli Domlar müzisyenliğe ek olarak geçimlik işler de yaparlar. Hamallık ve at arabası ile yapılan taşımacılığın da yer aldığı bu işlerden en yaygın olanı mevsimlik tarım işçiliğidir. Kürtlerin kendilerine iş vermek istemediklerini anlatan Nusaybinli Domlar bu işleri yapmaya mecbur olduklarını ifade ederler. Evlilik ilişkileri gibi iş(sizlik) de Nusaybinli Domların maruz kaldıkları ayrımcılıktan bahsederken başvurdukları konuların başında gelir. Dom kimliğinin faili olarak kemaçe de maruz kalınan ayrımcılığa ilişkin anlatıların bir diğer ögesidir. “Oğlum kemaçe çalar, org çalar, bağlama çalar, hani hepsini çalmayı biliyor. Ama düğünlere gittiğinde sade org, bir de bağlama çalıyor artık. Neden? Çünkü kemaçe çalınca hemen küçümsüyorlar. Oğlum da bundan düğünlerde kemaçe çalmak istemiyor” (KK4) Ayrımcı uygulamalardan kaçınabilmek için bu örnekteki gibi düğünlerde sadece klavye, davul, zurna gibi enstrümanları çalan Domlar vardır. Dom dilinin gündelik hayatta kullanımının azalmasının nedeni olarak da ayrımcı uygulamalar gösterilir.

Yerleşik yaşama dair anlatılar genellikle dışlanmanın, ötekileştirilmenin ifadesidir. “Biz tencere gibiyiz. Dolu tencerenin yanında duruyoruz ama onun ateşiyle yanıyoruz. Bir şey oldu mu, ‘hep birlik olalım’ diyorlar. Biz diyoruz zaten hep birlik olmuşuz. Biz de Kürdüz. Ama işte evlerimize gelince bizi unutuyorlar, hiç sahip çıkmıyorlar.” (KK5). Burada olduğu gibi daha birçok görüşmeci de şehir yaşamı ile ilgisinde yani dışlanmanın, ötekileştirilmenin, şehir yaşamının getirdiği zorlukların önüne geçebilmek için kendisini Kürt olarak tanımlarlar.

Sonuç

Bu çalışmada Mardin’in Nusaybin ilçesinde yaşayan Domların kendilerini nasıl tanımladıklarına odaklanılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın teorik zeminini kimlik kavramı etrafındaki literatür oluşturmuştur. Bu literatür aracılığıyla kimliğin tekil veyahut sabit olmadığı, değişmez bir öz üzerinde temellenmediği kabul edilmiş ve gruplar arası ilişkilerde, etkileşimlerde ortaya çıkan kimliğin, dönüşüme açık, değişken ve çoğul olduğundan hareket edilmiştir. Çalışmanın konusunu oluşturan Nusaybinli Domların kendilerini tanımlama biçimlerine ilişkin tartışmaya da bu çerçevede içinden yaklaşılmıştır. Bir soruşturma alanı olarak kimliğin aranacağı yer karşılaşmaların, etkileşimlerin, uygulamaların olduğu gibi söylemlerin de içinde kurulduğu alan gündelik hayattır. Bu çalışmada Dom kimliği, Kürtler ile Domların gündelik karşılaşmaları, etkileşimleri ile gündelik uygulamalar ayrıca söylemler aracılığıyla tartışılmıştır. Bu tartışmanın odağında müzik ve daha da önemlisi bu müziğe karakteristiğini veren kemançe yer almıştır. Çünkü gerçekleştirilen alan araştırmasında müzisyen bir grup olan Nusaybinli Domların ana sazları kemançenin bu tartışmada merkezi bir rolü olduğu görülmüştür. Çalışmada kemançe insan kullanımındaki fiziksel, dışsal bir nesne olmanın ötesinde maddi kültür ögesi olarak ele alınmıştır. Kemançe Dom kimliğinin bir işareti, bu kimliğin cisimleşmiş hali ve aynı zamanda bu kimliğin oluşumunda rol oynayan faillerden biri olarak soruşturulmuştur. Kürtler ile Nusaybinli Domların karşılaştıkları, ilişki kurdukları, paylaştıkları toplumsal ağda yer alan aşiret, İslam dini, şehir yaşamı gibi dinamikler de araştırmaya dâhil edilmiştir. Bunların bir arada, birlikte iş gören etkileri içinden değişen duruma ve şartlara göre Dom kimliği ele alınmıştır. Bu yolla çalışma, Nusaybinli Domların kendilerini hem Dom, müzisyen, hem yerellik vurgusuyla birlikte, hem Müslüman hem de Kürt olarak tanımladıklarını ortaya koymaya çalışmıştır.

Notlar

- 1 Çingeneler, ilgili çalışma alanındaki yaygın kabule göre 11. yüzyılda Hindistan’dan göç ettiler. Hindistan’dan ayrıldıktan sonra üç temel göç yolu izleyen Çingeneler bu yollara göre üç kola ayrıldılar. Kollardan birini Avrupa’ya, bir diğerini Kafkaslara ve sonuncusunu da Kuzey Afrika’ya doğru ilerleyenler oluşturdu. Günümüzde Avrupa’da yaşayanlar Rom, Kafkaslarda yaşayanlar Lom, Orta Doğu ve Kuzey Afrika’da yaşayanlar ise Dom olarak bilinirler. Bu üç kolun üçü de Türkiye sınırları içinde yaşar. Romanlar ülkenin daha çok batısında, Lomlar kuzeydoğusunda, Domlar ise doğu ile güneydoğusunda yaşarlar. Detaylı bilgi için bkz. Hancock, 2010; Kenrick, 2006; Marushiaka ve Popov, 2006.
- 2 Kemançe ile Karadeniz’e özgü bir çalgı olan kemançe aynı enstrüman değildir. Adlandırmanın yanı sıra teknik bir dizi benzerliğe rağmen bu ikisinin farklı enstrümanlar olduğunun altını çizmekte fayda vardır. Ayrıca kemançe ve kabak kemane de farklı iki enstrümandır.

- 3 Bu çalışma kapsamında anlatılarına başvurulana görüşmecilerin kendi istekleri gereğince sınırlanan kişisel bilgileri sadece ad ve soyadlarının baş harfleri ile kaynak kişiler listesinde yer almaktadır.
- 4 Bu çalışmada açısından ilham verici olan benzer iki tartışma için bkz. Pandya, 2002; Rice, 2010.
- 5 Mardin ve çevresinde yaşayan Domlar ile yüksek lisans tez çalışması ile Keskin Türkiyeli Domları konu edinen ilk araştırmacılarından olmuştur. İçeriden (insider) antropolog olarak Keskin bu çalışmasında oldukça derinlikli bir analiz yapmıştır. Keskin'in çalışmasının, özellikle aşiret ve İslam dininin etkileri gibi yerel dinamikler açısından bu araştırmada oldukça yol gösterici olduğunu söylemek gerekir.

Kaynaklar

- Aydın, S. (2018). Antropolojide etnik azınlıklar ve konar-göçerler. A. Bartu Candan ve C. Ö z b a y (Eds.), *Kültür denen şey antropolojik yaklaşımlar* içinde, ss.198-232. Metis.
- Barth, F. (1994). Enduring and emerging issues in analysis of ethnicity. H. Vermeulen and C. Govers (Eds.) *The anthropology of ethnicity: beyond 'ethnic groups and boundaries'* içinde, ss.11-32. Het Spinhuis.
- Barth, F. (2001). Giriş. F. Bart (Ed.), *Etnik gruplar ve sınırları* içinde, ss.11-41. Bağlam.
- Bochi, G. (2007). *The production of difference: sociality, work and mobility in a community of Syrian Dom between Lebanon and Syria*. (Yayımlanmamış doktora tezi). London School of Economics and Political Science.
- Dişli, S. Ö. (2016). 'Çingene' mi, 'Roman' mı? Bir inşa süreci. *AÜDTCF Antropoloji Dergisi*, 31, 97-117.
- Gell, A. (1998). *Art and agency: an anthropological theory*. Clarendon.
- Hall, S. (1996). Who needs identity?. S. Hall and P. du Gay (Eds.), *Questions of cultural identity* içinde, ss. 1-17. Sage.
- Hancock, I. (2010). *We are the Romani people*. University of Hertfordshire.
- Kenrick, D. (2006). Çingeneler Ganj'dan Thames'e. Homer.
- Keskin, N. (2015). Tûr Abdin'de bir kimlik ve anlatma biçimi: Mıtırblar ve mıtırplık. *Folklor/Edebiyat*, 21(84), 57-72.
- Keskin, N. (2006). *Mardin ve çevresinde bir anlatım biçimi olarak mıtırplık*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Mak, M. ve B. O. Kurtişoğlu (2018). Mardinli koçerler. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(18), 327-348.
- Marushiakova, E. ve Popov, V. (2006). *Osmanlı imparatorluğu'nda çingeneler*. Homer.
- Matras, Y. (2000). Two Domari legends about the origin of the Doms. *Romani Studies*, 5(10), 53-79. <https://doi.org/10.3828/rs.2000.3>
- Navaro-Yaşın, Y. (2013). Kültür kehanetleri: Yerelliğin toplumsal inşası. Ç. Keyder (Ed.), *İstanbul küresel ile yerel arasında* içinde, ss.78-97. Metis.
- Önen, S. (2011). *Citizenship rights of gypsies in Turkey: Cases of Roma and Dom communities*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Özateşler, G. (2013). The 'ethnic identification' of Dom people in Diyarbakır. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 13(27), 279-287.

- Özkıvanç, H. E. (2010). İslam'da müzik üzerine çağdaş tartışmalar (1930-2008). (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Pandya, v. (2002). Nose and eyes for identity: Accoutrements and enumerations of ethnicity among Jatha of Kachchh. *Journal of Material Culture*, 7(3), 295-328. <https://doi.org/10.1177/135918350200700303>.
- Parlıtı, A. (2001). *Dengbêjler: Sözü'n yazgısı*. İthaki.
- Philip, J. ve Schaefer, R. (2015). Middle eastern music and popular culture. S. Altorki (Ed.). *A companion to the anthropology of the Middle East* içinde, ss.493-508. Willey Blackwell.
- Rice, T. (2010). 'Hallmark of a doctor': The stethoscope and the making of medical identity. *Journal of Material Culture*, 15(3), 237-301. <https://doi.org/10.1177/1359183510373985>.
- Tilley, C. (2006). Introduction: Identity, place, landscape and heritage. *Journal of Material Culture*, 11 (6), 7-32. <https://doi.org/10.1177/1359183506062990>.
- van Bruinessen, M. (1992). *Kürdistan üzerine yazılar*. İletişim.
- van Bruinessen, M. (2003). *Ağa, devlet ve şeyh*. İletişim.
- Woodward, I. (2016). *Maddi kültürü anlamak*. Türkiye İş Bankası.
- Yalçın-Heckmann, L. (2002). *Kürtlerde aşiret ve akrabalık ilişkileri*. İletişim.

Kaynak kişiler

- KK1: A.B., 1951, eski müzisyen.
- KK2: A.Ö., 1980, müzisyen ve kemançe yapım ustası.
- KK3: Ş.E., 1964, müzisyen.
- KK4: B.B., 1966, müzisyen.
- KK5: N.Ö., 1949, eski müzisyen.
- KK6: H.B., 1979, müzisyen.
- KK7: M. Y., 1968, esnaf.